

**تحليل ماهيت پول
و
بنیان‌های اعمال سیاست پولی در اقتصاد اسلامی**

دکتر محمد اسماعیل توسلی

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه
زمستان ۱۳۹۴

توسلی، محمداسماعیل -

تحلیل ماهیت پول و بنیان‌های اعمال سیاست پولی در اقتصاد اسلامی / محمداسماعیل توسلی - قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۴.

نه: ۱۷۰ ص. (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ ۳۳۷: اقتصاد؛ ۲۸)

ISBN: 978-600-298-113-4

بها: ۶۷۰۰۰ ریال

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه: ص. [۱۵۷]-۱۶۳؛ همچنین به صورت زیرنویس.

نمایه.

۱. پول (فقه). ۲. پول - جنبه‌های مذهبی - اسلام. ۳. سیاست پولی - ایران. ۴. پول. ۵. سیاست پولی. ۶. پول - قوانین و

مقررات - ایران. الف. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. ب. عنوان

۲۹۷/۳۷۹

BP۱۹۸/۶ / ۹ت ۱۳۹۴

۳۹۸۳۴۴۷

شماره کتابشناسی ملی

تحلیل ماهیت پول و بنیان‌های اعمال سیاست پولی در اقتصاد اسلامی

مؤلف: دکتر محمداسماعیل توسلی (عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبائی)

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه (شماره انتشار: ۳۳۷؛ اقتصاد: ۲۸)

صفحه‌آرایی و ویرایش: اعتصام

چاپ اول: زمستان ۱۳۹۴

تعداد: ۵۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ: قم - سبحان

قیمت: ۶۷۰۰۰ تومان

کلیه حقوق برای پژوهشگاه حوزه و دانشگاه محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۱۱۰۰ (انتشارات ۳۲۱۱۱۳۰۰)

نمبر: ۰۳۲۸۰۳۰۹۰، ص. پ. ۳۱۵۱-۳۷۱۸۵

تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، نبش کوی اسکو، تلفن: ۰۶۶۴۰۲۶۰۰

www.rihu.ac.ir

info@rihu.ac.ir

www.ketab.ir/rihu

سخن پژوهشگاه

پژوهش در علوم انسانی [به منظور شناخت، برنامه‌ریزی و ضبط و مهار پدیده‌های انسانی] در راستای سعادت واقعی بشر ضرورتی انکارناپذیر و استفاده از عقل و آموزه‌های وحیانی در کنار داده‌های تجربی و در نظر گرفتن واقعیت‌های عینی و فرهنگ و ارزش‌های اصیل جوامع، شرط اساسی پویایی، واقع‌نمایی و کارایی این‌گونه پژوهش‌ها در هر جامعه است.

پژوهش کارآمد در جامعه ایران اسلامی در گرو شناخت واقعیت‌های جامعه از یک‌سو و اسلام به عنوان متقن‌ترین آموزه‌های وحیانی و اساسی‌ترین مؤلفه فرهنگ ایرانی از سوی دیگر است؛ از این‌رو، آگاهی دقیق و عمیق از معارف اسلامی و بهره‌گیری از آن در پژوهش، بازنگری و بومی‌سازی مبانی و مسائل علوم انسانی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.

توجه به این حقیقت راهبردی از سوی امام خمینی رحمته‌الله بنیانگذار جمهوری اسلامی، زمینه شکل‌گیری دفتر همکاری حوزه و دانشگاه را در سال ۱۳۶۱ فراهم ساخت و با راهنمایی و عنایت ایشان و همت اساتید حوزه و دانشگاه، این نهاد علمی شکل گرفت. تجربه موفق این نهاد، زمینه را برای گسترش فعالیت‌های آن فراهم آورد و با تصویب شورای گسترش آموزش عالی در سال ۱۳۷۷ «پژوهشکده حوزه و دانشگاه» تأسیس شد و در سال ۱۳۸۲ به «مؤسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه» و در سال ۱۳۸۳ به «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» ارتقا یافت.

پژوهشگاه تاکنون در ایفای رسالت سنگین خود خدمات فراوانی به جوامع علمی ارائه نموده است که از آن جمله می‌توان به تهیه، تألیف، ترجمه و انتشار ده‌ها کتاب و نشریه علمی اشاره کرد.

این کتاب به عنوان منبع آموزشی و پژوهشی در زمینه پول و مسائل آن در اقتصاد اسلامی برای دانشجویان رشته‌های اقتصاد اسلامی، اقتصاد نظری با گرایش پول و بانکداری در مقاطع ارشد و دکتری فراهم آمده است که البته دیگر علاقه‌مندان به این زمینه تحقیقی نیز می‌توانند از آن بهره‌مند شوند.

از استادان و صاحب‌نظران ارجمند تقاضا می‌شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این پژوهشگاه را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی یاری دهند.

در پایان پژوهشگاه لازم می‌داند از تلاش‌های نویسنده گرامی، آقای دکتر محمد اسماعیل توسلی و نیز ناظر محترم طرح، جناب حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر سیدهادی عربی تشکر و قدردانی کند.

فهرست مطالب

سخن نویسنده.....	۱
پیشگفتار.....	۳
فصل اول: مهم‌ترین حقایق پولی، بانکی، عرفی و شرعی.....	۷
۱-۱. حقایق پولی و بانکی.....	۷
۱-۱-۱. پول به‌عنوان کالای عام.....	۷
۱-۱-۲. پدیده اجتماعی بودن پول.....	۸
۱-۱-۳. انواع پول.....	۹
۱-۱-۴. واحد سنجش ارزش بودن پول.....	۱۰
۱-۱-۵. قراردادی و اعتباری بودن پول.....	۱۰
۱-۱-۶. ورود دولت‌ها به عرصه پول.....	۱۱
۱-۱-۷. تدوین قانون پولی و تعریف واحد پول.....	۱۲
۱-۱-۷. الف) قانون ضرب سکه انگلیس.....	۱۳
۱-۱-۷. ب) قانون پولی و بانکی ایران مصوب ۱۳۵۱/۴/۱۸ با اصلاحیه‌های سال‌های ۱۳۵۸	
و ۱۳۵۹ و ۱۳۶۲.....	۱۴
۱-۱-۷. ج) افریقای جنوبی.....	۱۷
۱-۱-۷. د) اتحادیه پولی اروپا.....	۱۷
۱-۱-۸. دارایی بودن پول درونی و پول بیرونی.....	۱۸
۱-۱-۹. پول الکترونیکی.....	۲۱
پول الکترونیکی چیست؟.....	۲۲
ویژگی‌های اصلی پول الکترونیکی.....	۲۳
۲-۱. حقایق شرعی و عرفی.....	۲۴
۲-۱-۱. تفاوت مال و مالیت در نزد عرف.....	۲۵
۲-۲-۱. ائتلاف حقیقی و حکمی.....	۲۵

۲۵ وقوع معاملات بر عین اموال..... ۳-۲-۱
۲۶ دوگانگی بین مثلی و قیمی..... ۴-۲-۱
۲۶ دو جهت در پول از نظر عرف..... ۵-۲-۱
۲۷ نتیجه.....

فصل دوم: بررسی و نقد مهم‌ترین تحلیل‌های ماهیت پول..... ۲۹

۳۴ ۱-۲. بررسی و نقد مهم‌ترین نظریه‌های اندیشه‌وران غربی درباره ماهیت پول.....
۳۴ ۱-۱-۲. نظریه متالیزم یا پول کالایی.....
۳۴ ۱-۱-۲. الف) توضیح نظریه متالیزم (فلزگرا).....
۳۵ ۱-۱-۲. ب) منبع ارزش پول در نظریه متالیزم.....
۳۶ ۱-۱-۲. ج) چالش‌های نظریه متالیزم.....
۳۸ ۲-۱-۲. نظریه چارتالیزم.....
۳۸ ۲-۱-۲. الف) توضیح نظریه چارتالیزم.....
۳۹ ۲-۱-۲. ب) تاریخ تکاملی دیدگاه چارتالیزم.....
۴۱ ۲-۱-۲. ج) مکانیزم خلق پول و ارزش آن در مکتب چارتالیزم.....
۴۱ ۲-۱-۲. د) ویژگی‌ها و نتایج دیدگاه چارتالیزم.....
۴۲ ۲-۱-۲. هـ) نقد نظریه چارتالیست‌ها و بیان چالش‌های آن.....
۴۴ ۲-۲. بررسی و نقد مهم‌ترین تحلیل‌های اندیشه‌وران اسلامی درباره ماهیت پول.....
۴۴ ۱-۲-۲. بررسی و نقد تحلیل‌های اندیشه‌وران شیعی درباره ماهیت پول.....
۴۴ ۱-۲-۲. الف) دیدگاه شهید آیت‌الله سیدمحمد باقر صدر <small>رحمته</small>
۴۵ گزاره‌های کلیدی نظریه شهید صدر درباره پول‌های کاغذی کنونی.....
۴۶ بررسی و توضیح برخی نکات نظریه.....
۴۷ نقد نظریه.....
۴۸ ۱-۲-۲. ب) دیدگاه آیت‌الله سیدمحمد موسوی بجنوردی.....
۴۹ بررسی و نقد نظریه.....
۵۲ چند نقد دیگر.....
۵۳ اسکنااس چیست؟.....
۵۴ ۱-۲-۲. ج) دیدگاه آیت‌الله سیدمحمد هاشمی شاهرودی.....
۵۵ بررسی و نقد نظریه.....
۵۶ ۱-۲-۲. د) دیدگاه حجت‌الاسلام احمد علی یوسفی با عنوان «مالیت اعتباری».....
۵۹ بررسی نظریه.....
۵۹ نقد نظریه.....
۶۱ ۲-۲-۲. بررسی و نقد نظرات تحلیلگران «ارزش اسمی».....
۶۲ دلایل رد نظریه ارزش اسمی.....
۶۲ مقوم مثلیت.....

۶۵	۲-۳. بررسی و نقد دو دیدگاه دیگر (شهید بهشتی و شهید مطهری).....
۶۵	یک. دیدگاه شهید آیت‌الله سیدمحمدحسین حسینی بهشتی با عنوان «سند کار انباشته».....
۶۶	بررسی و توضیح برخی نکات اساسی نظریه.....
۶۶	نقد نظریه.....
۶۸	دو. دیدگاه شهید آیت‌الله مرتضی مطهری.....
۶۹	بررسی و نقد این دیدگاه.....
۷۰	۲-۴. بررسی و نقد مهم‌ترین دیدگاه‌های اندیشمندان اهل سنت درباره ماهیت پول.....
۷۱	۲-۲-۴. الف) مذاهب چهارگانه اهل سنت.....
۷۱	۲-۲-۴. ب) ابن خلدون.....
۷۱	۲-۲-۴. ج) ابو حامد غزالی.....
۷۱	۲-۲-۴. د) قرضاوی.....
۷۲	۲-۲-۴. هـ) محمد عارف الجویجاتی.....
۷۲	۲-۲-۴. و) رفیق یونس المصری.....
۷۳	۲-۲-۴. ز) احمد حسن.....
۷۴	خلاصه و نتیجه فصل.....

۷۷	فصل سوم: ارائه تحلیلی جدید از ماهیت پول با عنوان «مال اعتباری»
۷۸	ارائه تحلیلی جدید از چیستی پول کنونی.....
۷۹	۳-۱. ماهیت پول‌های کاغذی و الکترونیکی کنونی.....
۸۱	۳-۱. الف) تحلیل ماهیت پول (دوره کنونی).....
۸۴	۳-۱. ب) ویژگی‌های این تحلیل از ماهیت پول.....
۸۴	۳-۱. ج) برخورد دولت و مردم با این پول.....
۸۵	۳-۱. د) جایگاه اسکناس، حساب جاری و بیت‌های دیجیتال.....
۸۶	۳-۱. هـ) منبع ارزش پول‌های کنونی.....
۸۶	۳-۱. و) مقوم مثلیت در تحلیل مال اعتباری.....
۸۷	۳-۱. ز) وجوه تمایز اصلی این نظریه با نظریات دیگر.....
۸۹	۳-۱. ح) بیان و اثبات قدرت توضیح‌دهندگی این تحلیل.....
۹۲	۳-۲. پول آینده: پول اعتباری محض (هنوز گسترش نیافته است).....
۹۳	خلاصه و نتیجه فصل.....
۹۴	اشاره اجمالی به برخی نتایج مهم دیگر این رویکرد.....

۹۷	فصل چهارم: ضابطه‌مند کردن سیاست‌های پولی در نظام اقتصادی اسلام
۹۹	۴-۱. نهاد تعیین‌کننده هدف سیاست‌های پولی در نظام دموکراسی غربی.....
۱۰۲	۴-۲. نهاد تعیین‌کننده هدف سیاست‌های پولی در نظام مردمسالار دینی.....
۱۰۳	۴-۳. هدف اصلی سیاست‌های پولی در نظام اقتصادی اسلام (استنباط مستقیم).....

۱۰۴	۳-۱. تمسک به آیه شریفه «یا ایُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ»
۱۰۴	مطلب اول: معنای عقد
۱۰۶	مطلب دوّم: معنای وفای به عقد
۱۰۷	مطلب سوم: عدم لزوم بیان عقد و عهد به زبان
۱۰۷	مطلب چهارم: در مورد اهمیت رعایت عهد و پیمان در اسلام و سیره عقلا
۱۰۹	مطلب پنجم: مقایسه اسلام با دیگر سنّت‌های اجتماعی در مسئله عهد و وفای به آن
۱۱۰	خلاصه و نتیجه بحث
۱۱۱	۴-۴. هدف اصلی سیاست‌های پولی در نظام اقتصادی اسلام (استنباط غیرمستقیم)
۱۱۱	پول و وظایف آن
۱۱۱	۴-۴-۱. پول به‌عنوان واحد محاسبه ارزش اموال
۱۱۲	یکم: آیاتی که در آنها امر به وفای وزن و کیل شده و از نقصان در آنها نهی شده است.
۱۱۴	دوم: در روایات معصومان <small>علیهم‌السلام</small> در نهی از معامله با دراهم مغشوشه
۱۱۶	۴-۴-۲. پول و وظیفه ذخیره ارزش
۱۱۸	پول، مالی برای ذخیره ارزش
۱۱۹	خلاصه و نتیجه فصل

فصل پنجم: محدودیت‌ها و مسئولیت‌های دولت اسلامی در پولی کردن کسر بودجه

۱۲۳	۵-۱. روش‌های تأمین مالی کسر بودجه و آثار زیان‌آور پولی شدن آن
۱۲۴	۵-۲. آثار ناگوار تورم بر توزیع درآمد و کل اقتصاد
۱۲۵	۵-۳. دولت اسلامی و محدودیت‌های آن در پولی کردن کسر بودجه
۱۲۶	۵-۴. دولت اسلامی و مسئولیت‌های آن
۱۲۸	۵-۴. الف) مسئولیت حفظ اصل نظام
۱۳۰	۵-۴. ب) مسئولیت رشد و پیشرفت اقتصادی نظام
۱۳۱	۵-۴. ج) مسئولیت دولت اسلامی در برابر مردم
۱۳۴	خلاصه و نتیجه فصل

فصل ششم: بررسی و نقد قوانین پولی و بانکی کشور و ارائه پیشنهادهاى اصلاحی (در راستای

افزایش استقلال بانک مرکزی)

۱۳۷	۶-۱. ضرورت استقلال بانک مرکزی (زمینه تاریخی)
۱۳۹	۶-۲. بررسی قوانین پولی و ترتیبات نهادی برخی کشورها
۱۴۰	۶-۲-۱. اعلام استقلال بانک مرکزی و محورهای اصلی آن
۱۴۱	۶-۲-۲. تعیین هدف واحد برای بانک مرکزی
۱۴۲	۶-۲-۳. استقلال سیاسی
۱۴۲	- قانون پولی اتریش (۱۹۸۴)
۱۴۲	- قانون پولی ترکیه

۱۴۴	قانون پولی مالزی (۲۰۰۹)
۱۴۴	قانون پولی کره جنوبي (۱۹۹۸)
۱۴۵	۳-۶. بررسی و نقد قوانین پولی، بانکی و ترتیبات نهادی نظام جمهوری اسلامی ایران
۱۴۶	۱-۳-۶. هدف بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران
۱۴۶	۲-۳-۶. رئیس کل بانک مرکزی
۱۴۷	۳-۳-۶. ترکیب شورای پول و اعتبار
۱۵۰	۴-۶. راهکارهایی برای تحول در نحوه اداره بانک مرکزی و قوانین ناظر به آن
۱۵۴	خلاصه و نتیجه فصل
۱۵۷	منابع و مأخذ

نمایه‌ها

۱۶۵	نمایه اشخاص
۱۶۶	نمایه موضوعات

سخن نویسنده

اقتصاد اسلامی دانش نوپایی است. لذا بایستی از همه افراد و نهادهایی که به رشد و بالندگی آن کمک می‌کنند قدردانی شود. بنده هم به سهم خودم از همه مسئولان و دست‌اندرکاران پژوهشگاه حوزه و دانشگاه که برای رشد و شکوفایی علوم انسانی اسلامی از جمله اقتصاد اسلامی کمر همت بستند کمال تشکر و قدردانی را دارم. به‌ویژه از آقایان آیت‌الله محمدعلی تسخیری، دکتر اکبر کمیجانی، دکتر اسدالله فرزین‌وش و حجت‌الاسلام دکتر سیدهادی عربی که با راهنمایی‌ها و رهنمودهای خویش مسیر این پژوهش را هموار کردند کمال تشکر را دارم. امید است پژوهش حاضر مورد رضایت حق تعالی بوده و به لطف الهی و عنایت ولی عصر علیه السلام سهمی هرچند ناچیز در رشد و بالندگی دانش اقتصاد اسلامی داشته باشد.

محمداسماعیل توسلی

عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبائی رحمتهما

پیشگفتار

برای تأمین مالی کسر بودجه، دولت‌ها عموماً برای مصون ماندن از عوارض استقراض و کشورهای اسلامی به‌خصوص به دلیل ممنوعیت ربا و عدم استفاده از اوراق قرضه، به یکی دیگر از منابع درآمدی که به راحتی در اختیارشان است، یعنی حق انتشار پول پناه می‌برند؛ زیرا یکی از منابع درآمدی دولت‌ها قدرت ایجاد و نشر پول است. این عمل سرانجام به انتشار پول اضافی که در اصطلاح، به آن پولی شدن کسر بودجه می‌گویند، می‌انجامد. همین امر، یعنی حاکمیت سیاست مالی بر سیاست پولی موجب مخدوش شدن استقلال بانک مرکزی و بی‌انضباطی‌های زیادی در سیاست‌های پولی و پایداری تورم در ایران شده است. پایداری تورم مانع از کاهش آن به سطوح قابل کنترل می‌شود. در بیان علل اصلی پایداری تورم در اقتصاد ایران نیلی و همکاران به مواردی همچون پایدار بودن سطح تقاضای کل، بزرگ بودن اندازه دولت، عدم استقلال بانک مرکزی و پایین بودن درجه اعتبار سیاست‌های پولی، وجود انتظارات تورمی گذشته‌نگر و چسبنده بودن دستمزدهای اسمی اشاره کرده‌اند و آنها را از مهم‌ترین علل پایداری تورم در ایران برشمرده‌اند (۱۳۸۵، ص ۴۰-۴۱). هم نظریه‌ها و هم شواهد حاکی از آن است که سیاست پولی باید به ثبات قیمت‌ها توجه کند (فرانکل، ۱۳۸۲، ص ۵-۶ و میشکین، ۱۳۸۲، ص ۵-۶ و کمیجانی و علوی، ۱۳۷۸، ص ۴۶).

ثبات قیمت‌ها تقریباً در تمامی کشورها به‌عنوان هدف اصلی سیاست‌گذاری پولی در نظر گرفته شده است. دستیابی به این مهم مستلزم توانایی استفاده از ابزارهای مؤثر و کارآمد در امر سیاست‌گذاری پولی است. اجرای صحیح سیاست‌گذاری پولی و به‌کارگیری هدفمند ابزارهای پولی نیز مستلزم شناسایی عوامل اصلی مؤثر بر تورم است. با وجود این، از آنجا که در کشور

ایران بانک مرکزی مستقل نیست و همچنین به دلیل حرمت ربا، ابزارهای لازم را در جهت اجرای سیاست‌های پولی ندارد و قدرت کنترل حجم پول و تأثیرگذاری بر متغیرهای کلان اقتصادی را از دست داده و مرتباً با تورم و کاهش ارزش پول و بی‌ثباتی در سیاست‌های پولی مواجه است. در نتیجه نمی‌تواند آن کارکرد مورد انتظار را داشته باشد و نقش خود را در جهت ایجاد ثبات انجام دهد. نتیجه همه اینها مواجه شدن سیاست‌های پولی با چندین چالش عمده است؛ مهم‌ترین این چالش‌ها عبارتند از: الف) کمبود ابزارهای لازم برای اجرای سیاست‌های پولی به دلیل حرمت نرخ بهره و ربوی دانستن ابزارها؛ ب) عدم ثبات سیاست‌های پولی به دلیل حاکمیت سیاست مالی بر آن و در نتیجه کاهش اعتبار دو حوزه سیاست‌گذاری پولی و مالی؛ ج) کمبود ادبیات مورد نیاز فقهی به‌عنوان یکی از علل مهم عدم هماهنگی بین سیاست‌های پولی و مالی و در نتیجه فراهم نبودن بستر لازم حقوقی میزان تعهد هریک از متولیان سیاست مالی و پولی و در نتیجه معلوم نبودن نهاد تعیین‌کننده اهداف سیاست‌های پولی و سطح استقلال بانک مرکزی و تعهد دولت؛ د) نداشتن راهکاری اصولی برای رفع و تعدیل اثر منفی تورم بر توزیع درآمد و در نتیجه نداشتن پل ارتباطی برای برخورداری از نتایج مثبت رشد کوتاه‌مدت و اجتناب از آثار تورمی بلندمدت.

در جهت رفع کمبود ابزارهای سیاست پولی، برخی از اندیشه‌وران اقتصاد اسلامی درصدد برآمدند ابزارهای غیر ربوی نظیر اوراق مشارکت، اوراق استصناع، صکوک و... را به سیاست‌گذاران پولی معرفی کنند که البته موضوع مورد بحث این پژوهش نیست؛ اما برای رفع بقیه چالش‌ها و حل ریشه‌ای و اساسی آنها در نظام اقتصادی اسلام یکی از مهم‌ترین مقدمات تحلیل ماهیت پول است که می‌تواند مبنای لازم فقهی را برای آن فراهم کند. از این‌رو، موضوع اصلی این پژوهش تحلیل ماهیت پول و تبیین اثر آن بر ضابطه‌مند کردن سیاست‌های پولی براساس مبانی فقهی و اقتصادی است.

تعیین قاعده رفتاری بانک مرکزی به‌عنوان متولی سیاست‌های پولی و دولت به‌عنوان متولی سیاست‌های مالی به‌منظور حل و فصل ضابطه‌مند و شفاف‌تر از این دو سیاست براساس موازین فقهی و حقوقی حاصل نمی‌شود، مگر اینکه تحلیلی جامع از ماهیت پول ارائه شود تا بستر حقوقی لازم برای آن در نظام اقتصادی اسلام فراهم شود. از جمله این موضوع که چه نهادی باید اهداف سیاست‌های پولی را تعیین کند، در محافل اقتصادی محل چالش است و

همچنین تعیین سطح استقلال بانک مرکزی که تأثیر اساسی در هماهنگی سیاست‌های اقتصادی دارد محل بحث است. همه این چالش‌ها به صورت روشمند و مبنایی حل نخواهد شد مگر اینکه پیشتر ادبیات فقهی و حقوقی آن در نظام اقتصادی اسلام فراهم شده باشد. افزون بر اینکه در نظام اسلامی اعمال سیاست‌های مختلف پولی و اجرای صحیح بانکداری اسلامی وابسته به احکامی است که فقیه بر پول بار می‌کند. تنوع آرای فقهی و در برخی موارد تضاد بین آنها که ناشی از دیدگاه‌های گوناگون درباره ماهیت پول است امکان دارد به سردرگمی در اجرای بانکداری اسلامی و اجرای نامناسب سیاست‌های پولی بینجامد.

در میان اندیشه‌وران شیعی شهید صدر رحمته‌الله آغازگر طرح بسیاری از مسائل اقتصاد اسلامی از جمله تحلیل ماهیت پول است. وی تحلیل قدرت خرید از ماهیت پول کنونی را در کتاب *البنک اللاربوی* طرح کرد (۱۹۹۴، ص ۱۴۶-۱۴۹). سپس مؤلفان کتاب پول در این راستا تحلیل ارزش اسمی را ارائه دادند (دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، ۱۳۷۴، ص ۷۶-۸۰). تحلیل‌هایی که این اندیشه‌وران به‌طور خاص و دیگران به‌طور عام درباره پول ارائه کرده‌اند، مهم‌ترین تحلیل‌های ارائه شده در این خصوص است. بیشتر تحلیل‌ها به‌گونه‌ای به تحلیل شهید صدر برمی‌گردند؛ از این رو، می‌توان آنها را با عنوان «تحلیل قدرت خرید» دسته‌بندی کرد. موسوی بجنوردی تمام حقیقت و هویت اسکناس را «قدرت بر خرید» می‌داند که به‌وسیله مرجعی معتبر به آن داده شده است (۱۳۷۲، ص ۱۱۰). هاشمی شاهرودی نیز همه هستی و اساس پول را «ارزش و توان خرید» می‌داند (۱۳۷۴، ص ۶۶-۶۸). یوسفی با طرح «تحلیل مالیت اعتباری» و با تفکیک بین اسکناس و پول تحریری به این نتیجه رسید که اسکناس پول فیزیکی دارای ارزش مبادله‌ای عام است و پول تحریری شیئی غیرفیزیکی است که به خودی خود ارزش مبادله‌ای عام دارد (۱۳۷۷، ص ۱۴-۶۱)؛ اما تحلیل‌گران ارزش اسمی، مقوم مثلیت پول کنونی را فقط در ارزش اسمی می‌بینند (دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، ۱۳۷۴، ص ۷۶-۸۰).

مذاهب چهارگانه اهل سنت آن را سند دین بر علیه صادرکننده پنداشتند (قرضاوی، ۱۹۹۱م، ج ۱، ص ۲۷۲) و برخی از اندیشه‌وران این مذاهب از جمله قرضاوی آن را موضوع مستحده (همان، ص ۲۷۶)، جویجاتی و یونس المصری با قیاس، آن را مثل فلوس رایج و درهم مغشوشه دانستند (الجویجاتی، بی‌تا، ص ۸۲؛ المصری، ۲۰۰۱، ص ۱۶۴-۱۶۶).

پاسخ به پرسش درباره ماهیت پول نه تنها برای اقتصاد اسلامی مهم و حیاتی است؛ بلکه

برای اقتصاد غرب هم مهم و اساسی است. به‌طورکلی دو تحلیل اصلی در اقتصاد غرب درباره ماهیت پول قابل‌شناسایی است، نظریه فلزگرا^۱ یا نظریه پول‌کالایی^۲ که در آن پول یک کالا است که اغلب به شکل فلز گرانبه در جریان بوده است و نظریه فرمان‌گرا^۳ که در آن پول بدون پشتوانه دولتی^۴ یا پول امری دولتی، بدون ارتباط با هیچ کالایی فقط برای تسویه تعهدات دولتی، ایجاد و منتشر می‌شود. هر یک از این دو نظریه با چالش‌های عمده‌ای مواجه است که آن دو را از قابلیت استناد بودن خارج می‌کند.

این کتاب براساس حقایق پولی و بانکی و هنجارهای عرفی و شرعی و با طرح اشکالات مبنایی و بنایی این تحلیل‌ها، نشان داده است که نخست مفروضات اساسی این تحلیل‌ها قابل جرح و تعدیل هستند و دوم این تحلیل‌ها نه تنها برخی از مهم‌ترین حقایق پولی و بانکی و هنجارهای عرفی و شرعی را نمی‌توانند توضیح دهند؛ بلکه ناقض تعدادی از این حقایق و هنجارها نیز هستند؛ از این‌رو، هیچ‌یک از این تحلیل‌ها جامع نیستند و رضایت کامل را فراهم نمی‌کنند و نیاز به تحلیلی جامع و رضایت‌بخش درباره ماهیت پول و مسائل پولی در اقتصاد اسلامی وجود دارد. نوآوری‌های این کتاب عبارتند از: الف) بررسی و نقد تحلیل‌های گذشته ماهیت پول در اقتصاد اسلامی و غرب؛ ب) ارائه تحلیلی جدید و جامع از ماهیت پول؛ ج) فراهم‌آوردن بستر فقهی و حقوقی قاعده رفتاری و تعامل بین بانک مرکزی و دولت از حیث هدف سیاست پولی و نهاد تعیین‌کننده آن؛ د) بررسی پولی کردن کسر بودجه در یک بستر فقهی و اقتصادی؛ ه) راهکارهایی برای تحول در نحوه اداره بانک مرکزی و قوانین ناظر به آن. روش تحقیق این پژوهش توصیفی-تحلیلی و استنباطی است و به روش اجتهادی با مراجعه به منابع فقه (قرآن، سنت، عقل و اجماع) و نیز آرا و نظرات معتبر انجام می‌شود.

1. Metalism
3. Chartalism

2. commodity money
4. fiat money

فصل اول

مهم‌ترین حقایق پولی، بانکی، عرفی و شرعی

پیش از ارائه تحلیلی از ماهیت پول باید ادبیات موضوع مرور و ضرورت ارائه تحلیلی جدید بررسی، نقد و اثبات شود. در هنگام بررسی و نقد تحلیل‌های گوناگون ماهیت پول، اولین پرسش آن است که این تحلیل‌ها باید براساس چه حقایقی شکل بگیرند؟ لذا در ابتدا باید مهم‌ترین حقایق پولی، بانکی و هنجارهای عرفی و شرعی‌ای که هر تحلیل ماهیت پول باید قدرت توضیح‌دهندگی آنها را داشته باشد و براساس آنها شکل بگیرد و آنها را نقض نکند، ارائه شود. البته مهم‌ترین این حقایق و هنجارها از میان همین تحلیل‌ها که در صدد توضیح آنها بودند، استخراج شده است. آنگاه در ادامه تحلیل‌های ماهیت پول براساس مجموعه این حقایق بررسی و نقد می‌شود تا در صورت سازگار نبودن این تحلیل‌ها با آن حقایق و جامع نبودن آنها ضرورت ارائه تحلیلی جدید و جامع که قدرت توضیح‌دهندگی این حقایق را داشته باشد، روشن و زمینه برای ارائه آن فراهم شود.

۱-۱. حقایق پولی و بانکی

۱-۱-۱. پول به‌عنوان کالای عام

جوامع بشری برای حل مشکلات مبادله پایاپای از همان اوایل، یکی از کالاهای با ارزش را که از کالاهای دیگر متمایز و پر مبادله بود به‌عنوان پول در نظر می‌گرفتند. منگر^۱ در تأیید عقیده خویش که پول، مخلوق بازار است، به این حقیقت اشاره می‌کند که پول در فرایند جستجو برای حل مشکل مضاعف انطباق خواست‌ها که در مبادله پایاپای وجود دارد، ایجاد شده است. مبادله‌کنندگان در

1. Menger

راستای کاهش هزینه‌های مبادله و با توجه به سازوکار عرضه و تقاضای بازار و اینکه فهمیده بودند کالاها درجات مختلف فروش دارند و ادار شدند یک کالای عام تعریف کنند که در مبادله با انواع مختلف کالاها و خدمات واقعی و دارایی پذیرفته شود. این کالا به‌عنوان واسطه مبادله قرار گرفت و در نتیجه عمل فروش از عمل خرید متمایز شد (منگر، ۱۸۹۲، ص ۲۴۲).

در این دوران هر کالایی که به‌طور عام در مبادله پذیرفتنی بود پول نامیده می‌شد. فیشر^۱ که به پول کالایی معتقد است به این حقیقت اشاره می‌کند که کالایی که به‌عنوان پول، واسطه مبادله بوده است به صورت انباره و ذخیره ارزش به شکل‌های گوناگون زیر وجود داشته است: سنگ، چرم، پشم حیوانات، ادویه، نمک، تنباکو، و حتی برده و زن و در نهایت فلزات گران‌بهای طلا و نقره. به عقیده وی ملاک و اساس این تغییرات و تحولات و تکامل در پول به صورت دارایی‌های فیزیکی، شرایط یکنواختی، تقسیم‌پذیری، انتقال‌پذیری و دوام بوده است. در نهایت فلزات گران‌بهای طلا و نقره این شرایط را به خوبی احراز کردند و توانستند چندین هزار سال به‌عنوان پول در جریان باشند (فیشر، ۱۹۳۱/۱۹۱۱، ص ۲).

۱-۱-۲. پدیده اجتماعی بودن پول

پول یک پدیده اجتماعی است؛ یعنی اگر اجتماعی نباشد نیازی هم به پول نیست. دو نفر یا بیشتر می‌توانند با مبادله کالاها نیازمندی‌هایشان را برطرف کنند؛ اما هنگامی که خانواده‌ها گسترده‌تر می‌شوند و ارتباط با جوامع دیگر بیشتر می‌شود، مشکلات مبادله کالا با کالا حادتر و هزینه مبادله کالا با کالا غیرقابل تحمل و گاهی مبادله غیر ممکن می‌شود. در اینجا جوامع بشری با ابداع پول توانستند بر این مشکلات غلبه کنند و با رونق مبادله رفاه بیشتری را به ارمغان بیاورند.

معنای دیگر اجتماعی بودن پدیده پول را هریس^۲ این‌گونه بیان می‌کند که اجتماعی بودن پدیده پول تنها از این جنبه معنا نمی‌شود که انسان و فعالیت‌هایش در چارچوب جامعه صورت می‌گیرد؛ بلکه جنبه مهم‌ترش این است که پول در جامعه در چارچوب اقتصادی و اجتماعی خاصی وجود می‌یابد و انواع متفاوتی از آن در ساختارهای اجتماعی و اقتصادی متفاوت وجود دارند و حتی در طول زمان و با تغییر الگوی تکامل تاریخی یک جامعه نیز تغییر می‌کنند (هریس، ۱۹۸۱، ص ۴).

1. Fisher

2. Harris

با مطالعه جوامع در طول تاریخ ملاحظه می‌شود که در برخی جوامع پول وجود ندارد، در جوامع دیگر پول شکل‌های متفاوتی به خود می‌گیرد، طلا در یک جامعه، گله گاو در جامعه‌ای دیگر، اسکناس‌های دلاری و حساب‌های بانکی در جوامع دیگر.

۱-۱-۳. انواع پول

هدف از به کار بردن پول، فایده‌ای است که از آن برده می‌شود؛ بنابراین تفاوتی نمی‌کند آن چیز نمک باشد یا پوست حلزون، دندان نهنگ باشد یا سنگ آهن، مس باشد یا طلا، کاغذ باشد یا کارت اعتباری و پول الکترونیکی. تنها صفت مشترک این اشیا آن است که هر یک توانسته‌اند در زمانی و مکانی به صورت وسیله مبادله و وسیله پرداخت مورد پذیرش عموم قرار گیرند. رمون بار می‌گوید: «در آلمان در سال ۱۹۴۵م، سیگار به‌عنوان عالی‌ترین کالای مصرفی نقش پول را ایفا می‌کرد و هم در آن زمان کسی سیگار نمی‌کشید» (بی‌تا، ج ۲، ص ۳۱۵). بنابراین هنگامی که شی‌ای به‌عنوان پول وارد مبادله می‌شود آنچه از نظر عرف و عقلا اهمیت دارد، ارزش مبادله‌ای آن است و اگر عرف و عقلا در برابر ارزش پول از خود واکنش نشان دهند این واکنش در قبال ارزش مبادله‌ای آن است، نه ارزش استعمالی یا فایده مصرفی آن. فایده پولی همان چیزی است که عرف مردم و اقتصاددانان از آن به‌عنوان وظایف پول تعبیر می‌کنند و آن سه وظیفه است: یک، واسطه مبادله؛^۱ دو، معیار سنجش ارزش؛^۲ و سه، وسیله ذخیره ارزش.^۳

گفتنی است که ویژگی‌های خاص پول امکان انجام معاملات و کارکردها و انجام وظایف یاد شده را فراهم می‌کند. نخست، دوام پول موجب ایفای نقش آن به‌عنوان وسیله حفظ ارزش می‌شود؛ دوم، تولید یا جعل پول از سوی مردم نباید به آسانی صورت گیرد. اعتماد عمومی به وجهه قانونی پول عامل اصلی موفقیت آن به‌عنوان وسیله مبادله است؛ سوم، پول باید پذیرش گسترده‌ای داشته باشد. با افزایش اعتماد و پذیرش عامه مردم، ارزش آن به‌عنوان وسیله مبادله افزایش می‌یابد؛ و چهارم، پول قابلیت مبادله بی‌نام دارد و وسیله مبادله عام است.

1. Medium of exchange

2. standard of value

3. store of value

۱-۱-۴. واحد سنجش ارزش بودن پول

یکی از حقایق مهمی که درباره پول باید بدان اشاره کرد و قدری آن را تفصیل داد، این است که یکی از نقش‌های اساسی پول در جامعه واحد سنجش ارزش بودن آن است. اجتماعی بودن بشر او را وادار کرده برای مبادله و ارزش‌سنجی، معیارها و واحدهای سنجش متعددی را جعل و قرارداد کند. به‌عنوان مثال، متر واحد طول است، لیتر واحد حجم است و کیلوگرم واحد وزن و فانهایت واحد اندازه‌گیری دما. زمانی که می‌خواهیم مقایسه‌ای انجام دهیم در وجه مشترک آنهاست. وجه مشترک در اندازه‌گیری طول این است که همه آنها دارای طول هستند، یا در موزون‌ها همه دارای وزن هستند و همین‌طور در حجم و دما.

در مورد پول باید گفت که بشر اجتماعی برای انجام معامله چاره‌ای نداشت جز اینکه معیار سنجشی برای اندازه‌گیری ارزش اموال خود قرار بدهد. با وجود اینکه کالاهای مورد رغبت و نیاز انسان در جنس، نوع، فصل و عوارض مختلف هستند؛ اما در یک چیز مشترکند و آن این است که مورد رغبت و خواست انسان هستند و برای وی ارزش و مطلوبیت دارند. البته این ارزش برای کالاهای مختلف و افراد مختلف یکسان نیست و درجات مختلف دارد. حال برای اینکه بفهمیم اشیا و کالاها (اموال) در نزد اجتماع از چه مقدار ارزش برخوردار هستند لازم است یک کالای مورد رغبت انسان که میزان ارزش نسبی آن در نزد همه معلوم است ملاک و معیار سنجش دیگر ارزش‌ها قرار بگیرد. از اینجا بود که جوامع بشری طلا و نقره را به خاطر ویژگی‌های بی‌بدیلش - یعنی شرایط یکنواختی، تقسیم‌پذیری، انتقال‌پذیری و دوام - در مرحله تکاملی پول بهترین وسیله سنجش ارزش‌ها یافتند. پس از آنکه ارزش یک مقدار معین از طلا و نقره (واحد پول) در رابطه مبادله آن با تمام کالاهای دیگر در نزد اجتماع مشخص شد یک احساس و درک مشترک برای همه افراد جامعه پدید می‌آید. با این درک مشترک افراد می‌توانند همه اشیا را با آن ملاک و معیار بسنجند و رغبت اجتماعی را درباره آن بیابند و به این وسیله به مبادله پردازند.

۱-۱-۵. قراردادی و اعتباری بودن پول

قرارداد و اعتبار اصلی‌ترین و کلیدی‌ترین عنصر رشد و تعالی جامعه بشری است. تأثیر وجودات و حقایق قراردادی و اعتباری در زندگی بشر کمتر از وجودات و حقایق تکوینی نیست. نمونه

بارز آن، زبانی است که هریک از ملت‌ها با آن صحبت می‌کنند. شاید اولین اعتبار و قرارداد در جامعه بشری قرار دادن لفظ و کلمه‌ای از جنس صوت برای هر معنا بود. با این کار افراد توانستند داده‌ها و اطلاعات را مبادله کنند. کلید حل معمای رشد، تکامل و تعالی بشر را باید در همین اولین قرارداد و اعتبار پیدا کرد. زبان که ابزار تبادل داده‌هاست، در مسیر تاریخ تکامل یافت، به صورت کتبی درآمد و هم‌اکنون به صورت الکترونیکی کار مبادله اطلاعات را انجام می‌دهد. در دنیای امروز اساس رایانه و فناوری الکترونیکی تنها تعدادی بیت روشن و خاموش است. بشر با قرارداد، اعتبار و تعریف خاص برای هریک از بیت‌ها زبان رایانه را خلق کرد و از این طریق توانست از یک پدیده فیزیکی، وسیله کارآمدی برای مبادله داده‌ها و اطلاعات بسازد. این کار زندگی اجتماعی بشر را با حجم انبوه اطلاعات و داده‌ها مواجهه و او را آماده ورود به مرحله فراصنعتی کرده است. بشر برای رشد و تعالی خود و زندگی‌اش حقایق قراردادی و اعتباری بسیار مهم دیگری را نیز به خدمت گرفته است مانند همه حقایقی که از نوع تشریح، قانون و حقوق هستند.

از جمله این قراردادها و اعتبارهای مهم که زندگی اقتصادی بشر را متحول کرده، پول است. بشر در ابتدا با قرارداد و اعتبار از یک شیء فیزیکی مانند طلا و نقره پول به وجود آورد و آن را در مسیر تاریخ و مقتضای نیازمندی و امکانات تغییر داد و تکامل بخشید و به جایی رساند که هم‌اکنون جسم فیزیکی ندارد و همه چیزش قراردادی و اعتباری است. این پول غیرفیزیکی که به صورت الکترونیکی هم قابل نقل و انتقال است، بستر ورود به جامعه فراصنعتی و تولید انبوه را فراهم کرده است.

۱-۱-۶. ورود دولت‌ها به عرصه پول

یکی دیگر از حقایق پولی، چگونگی ورود دولت‌ها به عرصه پول است. از زمانی که مردم خواستند سر و سامانی به عیار پول‌های فلزی طلا و نقره بدهند، دولت‌ها وارد میدان شدند و با زدن مهر خویش روی سکه‌ها عیار فلز گران‌بهای آن را تأیید و تضمین کردند. بنا به گفته آدام اسمیت در ظاهر تا مدت‌ها پس از رواج پول فلزی، فلزات به صورت شمش‌هایی که گویا زمخت و بدقواره هم بودند، استفاده می‌شدند. صرف‌نظر از نداشتن جذابیت‌های ظاهری این شیوه استفاده از فلز به‌عنوان وسیله مبادله با دو مشکل اساسی مواجه بود: یکی توزین و دیگری

سنجش عیار. پیدایش سکه‌هایی با وزن و عیار مشخص که تأیید و تضمین مقامات حکومتی را نیز داشتند، با کاهش خطرات بالقوه معاملات پولی و حذف اقدامات پر دردسری چون توزین و سنجش عیار در هر معامله بی‌تردید عامل پراهمیتی در تسهیل امر تجارت و دادوستدهای پولی بوده است. به همین جهت رواج پول مسکوک در هر منطقه که خود بیانگر سطح معینی از رشد مبادلات پولی و تولید کالایی بود، اغلب گسترش بیشتر این‌گونه مبادلات و تولیدات را به دنبال داشت (۱۳۵۷ش، ص ۲۳). اما درعین حال همین تحول یک ظرفیت بالقوه افزایش حجم پول را با تقلب در عیار سکه‌ها در اختیار دولت‌ها قرار داده است.

یک نمونه از سیاست غش در عیار را که نوعاً سیاست دوران ناکامی و مشکلات مالی است، در اینجا ذکر می‌شود. دیاکوف می‌گوید دناریوس^۱ که در آغاز قرن اول میلادی تقریباً نقره خالص بود تا پایان این سده نیز ۹۰ درصد نقره داشت. در اواخر قرن دوم میلادی محتوای نقره آن به حدود ۵۰ درصد رسید. از حدود سال ۲۳۸ میلادی که محتوای نقره دناریوس به کمتر از ۳۰ درصد رسیده بود، کاهش سریع عیار و همراه آن افزایش سرسام‌آور قیمت‌ها آغاز شد. طی ۳۰ سال بعد مقدار نقره موجود در دناریوس از ۲۸ درصد به دو صدم (۰/۰۲ درصد) رسید، یعنی در حدود ۱۴۰۰ بار کاهش یافت و هنگامی که امپراطور دیوکلتین بر تخت نشست، دناریوس در عمل ارزشی نداشت و تورم لجام گسیخته و هرج و مرج اقتصادی را به حد کمال رسانده بود (۱۳۵۳ش، ص ۳۳۸).

۱-۱-۷. تدوین قانون پولی و تعریف واحد پول

از هنگامی که دولت‌ها وارد عرصه پول شدند، تدوین قانون پولی و تعریف واحد پول نیز بر عهده آنها قرار گرفت. با نگاهی به قوانین پولی کشورها چه در گذشته و چه در دوران معاصر، ملاحظه می‌شود که قانونگذاران برای رواج و انتشار پول جدید به دو گونه عمل می‌کردند: یک روش که بیشتر کشورها هم بر همین منوال عمل می‌کنند این است که ابتدا واحد پول نام‌گذاری می‌شود، سپس آن را براساس وزن خاصی از طلا تعریف می‌کنند. تعدادی از نمونه‌های آن در ادامه به تفصیل آورده می‌شود. روش دیگر که تعداد کمتری از کشورها در پیش گرفتند این است که ارزش پول خود را براساس ارزش پول گذشته یا پول کشور دیگر که در آن کشور شناخته شده

۱. دناریوس (Denarius) سکه نقره‌ای رم بود. این واژه یونانی و دینار از آن مشتق شده است.

مهم‌ترین حقایق پولی، بانکی، عرفی و شرعی ۱۳

یا در جریان بوده قرار می‌دادند. یک نمونه آن کشور آفریقای جنوبی است. نمونه دیگر آن می‌تواند واحد پول اروپایی یعنی یورو باشد که البته براساس سبدهی از پول‌های کشورهای عضو با وزن‌های متفاوت شکل گرفته و تعریف شده است.

نمونه‌های روش اول

۱-۱-۷. الف) قانون ضرب سکه انگلیس

ضرب سکه در انگلیس براساس نظام پولی مرکب تنظیم شده است. دولت انگلیس برای برطرف کردن مشکل عملکرد قانون گرشام، در قانون پولی سال ۱۸۱۶ که همچنان پایه سیستم پولی این کشور می‌باشد، پذیرفته است که طلا تنها پولی قانونی با ابراء نامحدود در جزایر بریتانی بوده و اسکناس‌های بانک انگلیس تنها به وسیله این بانک و شعبه‌های آن، پولی قانونی تام در انگلیس است. نقره در مقادیری کمتر از ۴۰ شیلینگ و برنز در مقادیری کمتر از یک شیلینگ در جریان خواهد بود. این قانون با قرار دادن ارزشی اسمی سکه‌های نقره بسیار بیشتر از ارزش جنسی محتوا و سکه ضرب شده، آن را در ردیف پول‌های خرد و دلالتی تنزل داد (سایکس،^۱ ۱۹۰۵، فصل IV). قانون ضرب سکه ۱۸۹۱، انواع سکه‌ها را با اسامی پوند و ساورین طلا و کرون، شیلینگ و پنی نقره با عیارشان در طی جدولی تعریف کرده است. در این جدول پوند طلا برابر ۰/۲۰ حبه امپراطوری که برابر ۰/۰۱۲۹۶ گرم طلا است با نام ساورین و پنی نقره برابر ۰/۰۷۸ حبه امپراطوری که برابر ۰/۰۰۵۶ گرم نقره می‌باشد، تعریف شده است.

پوند انگلیس قدیمی‌ترین پولی است که هنوز هم استفاده می‌شود و برای اینکه با پوند دیگر کشورها متمایز شود به آن پوند استرلینگ^۲ گفته می‌شود. از سال ۱۹۷۱ سیستم پولی انگلیس دهگان شد و یک پوند به ۱۰۰ پنی تقسیم گردید. بانک انگلیس که در سال ۱۶۹۴ تشکیل شده بود و نیز بانک اسکاتلند که یک سال پس از آن شکل گرفت هر دو شروع به انتشار پول کاغذی کردند. در دوران جنگ‌های ناپلئونی و انقلابی اسکناس‌های بانک انگلیسی پول قانونی و در جریان بود و ارزش آن وابسته به ارزش طلا شناور بود. در سال ۱۸۱۶ استاندارد طلا به‌طور رسمی پذیرفته شد و نیمه دوم قرن ۱۹ بسیاری از کشورهای غربی استاندارد طلا را پذیرفته بودند.

1. Sykes

۲. pounds sterling، پوند تمام عیار

با شروع جنگ جهانی اول در سال ۱۹۱۴ استاندارد طلا لغو شد و اسکناس بانک انگلیس و خزانه‌داری پول رایج گردید. پیش از جنگ جهانی، انگلستان قوی‌ترین اقتصاد جهان را داشت و بیش از ۴۰ درصد سرمایه‌گذاری در خارج کشور را هدایت می‌کرد. اما در انتهای جنگ انگلیس ۸۵۰ میلیون پوند بدهکار شد. بخش بزرگی از آن را به آمریکا بدهکار بود. تأدیه این بدهی به همراه هزینه بهره‌اش حدود ۴۰ درصد هزینه دولت را تشکیل می‌داد. گرچه در سال ۱۹۲۵ تلاش شد ارزش پول با استاندارد طلا منطبق شود و مردم اسکناس‌ها را با شمش طلا عوض کنند؛ اما این کار با آشکار شدن بحران اقتصادی و رکود بزرگ ۱۹۲۹ در سال ۱۹۳۲ ترک شد. در این بحران ارزش استرلینگ ۲۵ درصد کاهش یافت. در سال ۱۹۴۴ طی توافق امریکا و انگلیس در برتن وودز،^۱ رابطه بین پوند و دلار به نسبت یک پوند برابر ۴/۰۳ دلار تثبیت شد. با فروپاشی سیستم برتن وودز ارزش پول انگلیس از سال ۱۹۷۱ شناور شد. تورم اثر روشنی چه در دوران جنگ جهانی دوم و چه پس از آن از خود بر جای گذاشته بود. از سال ۱۹۷۱ تا سال ۲۰۰۹ پوند انگلیس ۹۱ درصد قدرت خرید خودش را از دست داده بود (همان).

۱-۱-۷. ب) قانون پولی و بانکی ایران مصوب ۱۳۵۱/۴/۱۸ با اصلاحیه‌های سال‌های ۱۳۵۸ و ۱۳۵۹ و ۱۳۶۲

قسمت اول این قانون که مربوط به تعریف واحد پول و نحوه انتشار آن است به شرح زیر می‌باشد:
ماده ۱:

الف) واحد پول ایران ریال است. ریال برابر صد دینار است؛

ب) یک ریال برابر یکصد و هشت هزار و پنجاه و پنج ده میلیونیم ۰/۰۱۰۸۰۵۵ گرم طلای خالص است؛

۱. در کنفرانس بین‌المللی پولی و مالی که در سال ۱۹۴۴ با حضور نمایندگان ۴۴ کشور در برتن وودز واقع در نیوهمشایر آمریکا تشکیل شد، توافقی به عمل آمد که براساس آن بنای ایجاد بانک بین‌المللی ترمیم و توسعه و صندوق بین‌المللی پول گذاشته شد. براساس سیستم پولی برتن وودز طلا به صورت معیار جهانی ارزش پول کشورها باقی ماند؛ اما کشورها این امکان را یافتند که پول‌های قابل تبدیل به طلا (یعنی دلار آمریکا) را نیز در کنار طلا در مبادلات خود به کار گیرند. براساس ماده ۴ صندوق بین‌المللی پول کشورهای عضو باید پول خود را در برابر طلا یا دلار تثبیت کنند و نرخ آن را اعلام نمایند. با توجه به مشکلاتی که نظام نرخ ارز ثابت برای کشورها به وجود آورد، حیات این نظام در سال ۱۹۷۱ پایان یافت (صادقی یارندی و مرزوقی، ۱۳۷۸، ص ۱).

مهم‌ترین حقایق پولی، بانکی، عرفی و شرعی ۱۵

ج) تغییر برابری ریال نسبت به طلا به پیشنهاد بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران^۱ و موافقت وزیر دارایی^۲ و تأیید هیأت وزیران و تصویب کمیسیون‌های دارایی مجلسین میسر خواهد بود؛^۳

د) برابری پول‌های خارجی نسبت به ریال و نرخ خرید و فروش ارز از طرف بانک مرکزی ایران با رعایت تعهدات کشور در مقابل صندوق بین‌المللی پول محاسبه و تعیین می‌شود.

ماده ۲:

الف) پول رایج کشور به صورت اسکناس و سکه‌های فلزی قابل انتشار است؛
ب) فقط اسکناس و پول‌های فلزی که در تاریخ تصویب این قانون در جریان بوده و بر طبق این قانون انتشار می‌یابد جریان قانونی و قوه ابراء دارد؛
ج) تعهد پرداخت هرگونه دین و یا بدهی فقط به پول رایج کشور انجام‌پذیر است، مگر آنکه با رعایت مقررات ارزی کشور ترتیب دیگری بین بدهکار و بستانکار داده شده باشد؛
د) مسکوکات طلا رواج قانونی ندارد؛
ه) مقررات مربوط به ورود و صدور طلا و نقره به پیشنهاد رئیس کل بانک مرکزی ایران و موافقت وزیر دارایی و تصویب هیأت وزیران تعیین می‌شود؛
و) مبلغ اسمی، شکل جنس، رنگ، اندازه، نقشه و سایر مشخصات اسکناس‌ها و سکه‌های فلزی رایج کشور به پیشنهاد رئیس کل بانک مرکزی ایران و تصویب وزیر دارایی با رعایت مقررات این قانون تعیین خواهد شد. میزان سکه‌های فلزی به پیشنهاد رئیس کل بانک مرکزی ایران و تصویب وزیر دارایی تعیین خواهد شد؛
ز) اسکناس دارای امضای وزیر دارایی و رئیس کل بانک مرکزی ایران خواهد بود.

۱. قانون عملیات بانکی بدون ربا (بهره) - مصوب ۱۳۶۲/۶/۸ مجلس شورای اسلامی - ماده ۱۸.
۲. لایحه قانونی اصلاح قانون پولی و بانکی کشور - مصوب ۱۳۵۸/۱۲/۱۸ شورای انقلاب اسلامی - بند ۶.
۳. به موجب قانون تعیین نام مجلس، مصوب ۱۳۵۹/۴/۳۱ مجلس شورای اسلامی (ماده واحده) نام مجلس شورا «مجلس شورای اسلامی» تعیین شد.

ماده ۳:

الف) امتیاز انتشار پول رایج کشور در انحصار دولت است و این امتیاز با رعایت مقررات این قانون منحصراً به بانک مرکزی ایران واگذار می‌شود؛

ب) میزان قوه ابراء سکه‌های فلزی رایج کشور و همچنین طرز جمع‌آوری و شرایط خروج اسکناس‌ها و سکه‌ها از جریان به وسیله بانک مرکزی ایران با تأیید شورای پول و اعتبار پس از تصویب وزیر دارایی تعیین و از طریق درج در روزنامه رسمی کشور و حداقل در یکی از روزنامه‌های کثیرالانتشار پایتخت و پخش از شبکه رادیو و تلویزیون کشور به اطلاع عمومی می‌رسد.

ماده ۴:

الف) تعهد بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران در مقابل اسکناس‌ها یا سکه‌های فلزی منتشر شده منحصر به پرداخت پول رایج کشور خواهد بود؛

ب) بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران در قبال سرقت یا فقدان یا از بین رفتن اسکناس‌ها و سکه‌های فلزی در دست اشخاص هیچ‌گونه تعهد و مسئولیتی نخواهد داشت؛

ج) بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران در مدتی که کمتر از ده سال نخواهد بود، اسکناس‌ها و سکه‌های فلزی را که طبق بند ب ماده ۳ این قانون از جریان خارج می‌شوند و رواج قانونی خود را از دست می‌دهند با پول رایج کشور معاوضه خواهد نمود و پس از انقضای مدت مقرر تعهدی در قبال آنها نخواهد داشت و اسکناس‌ها و سکه‌های فلزی تعویض نشده به حساب خزانه منظور خواهد شد.

ماده ۵:

الف) بانک مرکزی ایران باید برابر صددرصد اسکناس‌های منتشر شده همواره دارایی‌هایی به شرح زیر به‌عنوان پشتوانه در اختیار داشته باشد: ۱. طلا طبق ماده ۶؛ ۲. ارز طبق ماده ۷؛ ۳. اسناد و اوراق بهادار طبق مواد ۸ و ۹.

روش دوم: تعریف پول جدید براساس پول دیگر^۱

۱-۱-۷ ج) افریقای جنوبی

در افریقای جنوبی پیش از جمهوری، پوند و مشتقات آن در جریان بود. پس از جمهوری قانون ۹۰ بانک مرکزی افریقای جنوبی در سال ۱۹۸۹ به تصویب رسید.^۲ این قانون بانک مرکزی را موظف کرد سکه و اسکناس‌های مورد نیاز جمهوری را با اسامی و ارزش‌های جدید ضرب و منتشر کند. در بند ۱ قسمت ۱۵ این قانون واحد پولی جمهوری با نام رند (Rand) که علامت اختصاری آن R است و سنت (Cent) که علامت اختصاری آن C است، تعریف شد. در بند ۲ قسمت ۱۵ مقدار ارزش مسکوکات رند و سنت براساس ارزش پوند و مشتقات آن، که پیشتر در جریان بود، طی جدولی تعیین کرد.

در بند ۱ قسمت ۱۶ این قانون، بانک موظف شد براساس جدول و نام‌گذاری‌های صورت گرفته سکه‌هایی را به صورت تولید انبوه از جنس طلا، پلاتین، نقره، نیکل، مس، قلع، روی و یا استیل و یا با آلیاژی مخلوط از این فلزات، با توجه به عیار استاندارد ضرب کند. در این جدول هر پوند برابر دو رند، یک فلورین بیست سنت، یک شیلینگ ده سنت و یک پنی ده دوازدهم سنت قرار داده شد.

۱-۱-۷ د) اتحادیه پولی اروپا

جامعه اروپا تا سال ۱۹۷۴ از چهار واحد محاسباتی مختلف با معنایی مشابه استفاده می‌کرد. همه این واحدها براساس ۰/۸۸۸۶۷۰۸۸ گرم طلای خالص که معادل یک دلار آمریکا بود محاسبه می‌شد. با شناور شدن اغلب پول‌ها، جامعه اروپایی تصمیم گرفت واحد دیگری را که با محیط بین‌المللی سازگاری بیشتری داشته باشد، انتخاب کند. این واحد محاسباتی که اکو^۳ (ECU) نام گرفت از سال ۱۹۷۶ جانشین دیگر واحدهای محاسباتی شد. ارزش اکو براساس مجموعه و سبدهی از مبلغ معینی از پول‌ها تعیین می‌شد. ارزش این واحد براساس تغییرات هر یک از پول‌ها تغییر می‌کرد

۱. این تعریف می‌تواند براساس پول گذشته این کشور یا پول کشور دیگر که در این کشور پیشتر در جریان بوده است، باشد و یا اینکه پیشتر در جریان نبوده اما پول شناخته شده است و یا مثل اتحادیه اروپا ترکیبی وزنی از پول کشورهای عضو باشد.

2. South African Reserve Bank, Act 90 of 1989.

3. Ecu: European Currency Unit.

(دنی شور، ۱۳۶۸، ص ۵۴-۵۵). محاسبه پول‌های مختلف در اکواز این قرار بود: ۳/۳۶ فرانک بلژیک، ۰/۲۸۶ فلورن هلند، ۱/۱۵ فرانک فرانسه، ۰/۱۴ فرانک لوکزامبورگ، ۰/۰۸۸۵ لیره استرلینگ، ۰/۲۱۷ کورن دانمارک، ۰/۸۲۸ مارک آلمان، ۱۰۹ لیر ایتالیا و ۰/۰۷۵۹ لیره ایرلند. قیمت اکو در برابر هریک از این پول‌ها عبارت بود از رقم همان پول که در ترکیب اکو به کار رفته بود. قرار شد بانک مرکزی هریک از کشورهای عضو، از طریق بانک مرکزی بلژیک، نرخ تسعیر دلار به پولش را اطلاع دهد. علت انتخاب دلار هم این بوده که تغییرات دلار در بازار پول بسیار گویا و مؤثر بوده است. کمیسیون مربوطه برابری اکو را نسبت به دلار و سپس نسبت به هریک از پول‌های اعضا محاسبه می‌کرد. در اثر تغییرات در نرخ برابری، وزن هریک از پول‌ها، بین سال‌های ۱۹۷۵ تا ۱۹۷۹ دگرگون شد و این دگرگونی همچنان ادامه دارد. نحوه ترکیب اکو را نخست تا شش ماه پس از اجرای نظام و پس از آن هر پنج سال یکبار می‌شد مورد تجدید نظر قرار داد به شرط اینکه تغییرات حاصل در یک پول از ۲۵ درصد تجاوز نکند. همه اعضا باید با نرخ تجدیدنظر شده موافقت می‌کردند در عین حال نرخ خارجی اکو را نمی‌شد تغییر داد (همان، ص ۷۱-۷۲).

در اجلاس سران شورای اروپا که در پانزدهم و شانزدهم دسامبر ۱۹۹۵ برگزار شد، پانزده کشور عضو تصمیم گرفتند که پول واحد اروپایی را به نام یورو (Euro) بنامند و یک سناریو و برنامه کاری منسجم و مشخصی را برای آرایه آن تصویب کردند. به موجب تصمیم قرار شد که برای کشورهایی که شرایط لازم اعلام شده به وسیله عهدنامه ماستریخت را دارا باشند، این پول از اول ژانویه ۱۹۹۹ به مرحله اجرا در آید (صادقی یارندی و مرزوقی، ۱۳۷۸ش، ص ۱۹).

۱-۸. دارایی بودن پول درونی و پول بیرونی

یکی از پرسش‌های مربوط به پول در اقتصاد این بود که آیا پول به‌عنوان بخشی از دارایی شمرده می‌شود یا خیر؟ پیگو با نشان دادن اثر ثروت و دارایی بر مصرف، حجم واقعی پول را جزء ثروت می‌داند. وی نشان می‌دهد که در حالت دام نقدینگی و وضعیت رکود اقتصادی از آنجا که قیمت‌ها کاهش می‌یابد، حجم واقعی پول افزایش می‌یابد؛ یعنی ثروت افزایش و در نتیجه مصرف هم افزایش می‌یابد. در این حالت خارج از دام نقدینگی قرار می‌گیریم. این اثر به اثر پیگو مشهور شد. گرلی و شاو^۱ در سال ۱۹۶۰ در پاسخ به این سؤال که آیا واقعاً پول بخشی از

1. Gurley and Shaw

دارایی محسوب می‌شود، دو اصطلاح پول درونی و پول بیرونی را مطرح کردند؛ با این بیان که پول بیرونی دارایی است و پول درونی دارایی نیست. به عقیده آنها منظور از پول درونی قسمتی از پول است که در کل جامعه نمی‌توان آن را برای بخش خصوصی ثروت یا دارایی در نظر گرفت؛ به عبارت دیگر پول درونی در ارزش خالص^۱ (NW) ترازنامه بخش خصوصی اثری ندارد؛ زیرا از یک طرف دارایی و از طرف دیگر بدهی است و ارزش خالص در نهایت صفر می‌شود. مانند سپرده‌های بانکی که برای بانک بدهی است و برای خانوارها دارایی است (هریس، ۱۹۸۱، ص ۳۰). استدلال این دو را هریس با تقسیم کردن اقتصاد به بخش خصوصی اعم از خانوارها و بنگاه‌ها و بخش بانکی و بخش عمومی به صورت ذیل توضیح می‌دهد (همان، ص ۳۲-۳۳).

ترازنامه بخش خصوصی (خانوارها: α و بنگاه‌ها: β)

دارایی	بدهی
پول نقد $M_C(\alpha) + M_C(\beta)$	وام بانکی به خانوارها و بنگاه‌ها $L(\alpha) + L(\beta)$
سپرده بانکی $M_B(\alpha) + M_B(\beta)$	سهام کارخانجات که بنگاه‌ها به خانوارها فروختند $C(\beta)$
اوراق قرضه دولتی $B(\alpha) + B(\beta)$	
اوراق سهام $C(\alpha)$	
سرمایه فیزیکی $K(\alpha) + K(\beta)$	
دارایی ناخالص بخش خصوصی	بدهی ناخالص بخش خصوصی

ترازنامه بخش بانکی (خصوصی)

دارایی	بدهی
ذخیره پول نقد بانک‌ها $M_C(\gamma)$	سپرده‌های بانکی خانوارها و بنگاه‌ها $M_B(\gamma)$
وام به بخش خصوصی $L(\gamma)$	
وام به بخش عمومی (دولت) $B(\gamma)$	
دارایی ناخالص	بدهی ناخالص

1. Net-Worth

ترازنامه بخش عمومی (دولت)

دارایی	بدهی
-----	$M_C(\varepsilon)$ سکه‌ها و اسکناس‌های در گردش
-----	$B(\varepsilon)$ اوراق قرضه دولتی

در ترازنامه بخش خصوصی که شامل خانوارها و بنگاه‌ها می‌شود، اوراق سهام برای خانوارها دارایی است؛ ولی برای بنگاه‌ها بدهی است پس بر ارزش خالص اثری ندارد. آنچه که در ترازنامه بخش خصوصی بر افزایش ثروت خالص اثر دارد عبارتند از: پول نقد، سپرده‌های بانکی، سرمایه‌های فیزیکی و اوراق قرضه دولتی البته با کسر وام‌های بانکی که بدهی است. حال اگر با فرض گرلی و شاو ترازنامه بخش بانکی بررسی شود، ملاحظه می‌شود که ارزش خالص دارایی صفر است؛ زیرا، بدهی‌های بخش بانکی معادل دارایی‌های آن است. هریس در اینجا یادآور می‌شود که گرلی و شاو در فرضشان فراموش کردند که در جهان واقعی بانک‌ها مالک دارایی‌های فیزیکی و دیگر دارایی‌هایی هستند که ارزش خالص دارایی آنها را مثبت می‌کند (۱۹۸۱، ص ۳۲).

با کنار هم قرار دادن بخش خصوصی و بخش بانکی می‌توان دید که سپرده‌های بانکی بخش خصوصی که برای آنها دارایی محسوب می‌گردد در سمت بدهی ترازنامه به صورت وام‌های بانکی ظاهر می‌شود و برای بخش بانکی در سمت دارایی ثبت می‌شود. پس می‌توان گفت یک قسمت از دارایی بخش خصوصی با عنوان سپرده‌های بانکی با وام‌های بانکی این بخش خنثی می‌شود. لذا این قسمت از دارایی بخش خصوصی پول درونی است و در نتیجه جزء ثروت خالص این بخش نیست.

و اما پولی که در ترازنامه بخش عمومی به وسیله بانک مرکزی منتشر می‌شود، برای بخش عمومی بدهی است و برای بخش خصوصی دارایی است. پیشتر که اسکناس و سکه‌های دلالتی قابل تبدیل به طلا بود، در سمت دارایی طلا قرار داشت. بعدها اموال ذی‌قیمت دیگری هم در سمت دارایی در کنار طلا قرار گرفت و از آنجا که هیچ‌گاه تصفیه نمی‌شد پول منتشره توسط بانک مرکزی لزوماً پول بیرونی بود و بعد هم که قانون تبدیل برداشته شد. در نتیجه، اکنون در ترازنامه بخش عمومی دولت بدهکار است و دارایی هیچ ندارد. پس با افزایش حجم پول توسط